

גליון נושא: 'איסור הלואה ברבית'

בס"ד, יום ג' פרשת משפטים, כ"ג שבט תשע"ו.

דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות, לעורך לב המעיין 'ולא הלכה למעשה', מסכת בבא מציעא פרק איזהו נשך דף ס:

איסורי נשך ותרבית

לרבות כל דבר

במשנה (בבא מציעא דף ס:) איזהו נשך ואיזהו תרבית, איזהו נשך: המלוה סלע בחמשה דינרין, סאתים חטין בשלש אסור, מפני שהוא נושך. ואיזהו תרבית המרבה בפירות.

בגמ' מבואר שאיסור רבית בין בכסף דכתיב אֶת־כֶּסֶף לֹא־תִתֶּן לוֹ בְּנִשְׁךָ. ובין באוכל, דכתיב וּבְמִרְבִּית לֹא־תִתֶּן אֶקְלֶךָ. מנין לרבות כל דבר, תלמוד לומר נִשְׁךְ כָּל־דָּבָר אֲשֶׁר יִשְׁךְ.

1. איסור, או דין ממון.

חקירה: יש לחקור באיסור רבית האם זה איסור כחלבים ועריות, או שיש כאן דין ממון לחבירו כמו גזל. נדון זה קיים גם כלפי חיוב החזרת רבית, האם זה רק מצוה להשיב את אשר עיוות, או שיש כאן דין ממון כמו השבת גזילה (א.ו.).

חקירה נוספת: עוד יש לחקור האם רבית זה בכלל המצוות של בין אדם לחבירו, או שזה בכלל המצוות של בין אדם למקום, ונפק"מ שאם האיסור לחבירו צריך לפייסו בעיניה"כ, כמבואר ב**שו"ע**, ואם האיסור לשמים צריך לקיים רק דיני תשובה, ודוי, חרטה על העבר, וקבלה על העתיד.

לחבירו: ולכאורה יש להוכיח מדברי **הגמ'** (ב"מ סא.) למה לי דכתב רחמנא לאו בגזל לאו ברבית לאו באונאה. ופירש **רש"י** (סא. ד"ה למה לי) שבכולם חסרון ממון שמחסר את חבירו, מוכח שהוי לחבירו. עוד מבואר **בגמ'** (דף סב) הגזלנים ומאי ניהו מלוי ברבית. מוכח שהוי דין ממון כמו גזל. והמצוה הוא בין אדם לחבירו ולכן האיסור הוא רק לישראל, אבל לגוי יש מצוה להלוות ברבית דכתיב (דברים כג כא) לִנְכְרֵי תִשְׁיֶךְ וְלֹא־חִיָּקֶה לֹא תִשְׁיֶךְ.

2. לחבירו או לשמים

מחלוקת: ומצינו בזה מחלוקת, דעת **הריטב"א** (קידושין דף ו:), וכך נפסק ב**שו"ע**, שממון של רבית הוא ממון גמור של המלוה, ויכול לקדש בו אשה, ורק שיש מצוה להחזיר, וזה גופא התחדש בתירוץ **הגמ'** שאני רבית שידע וקמחיל, שאין זה גזל והוי ממון גמור של המלוה ויש רק דין איסור. אכן **המחנ"א** (סימן א' ב') חולק עלי, וסובר שאין זה ממון אלא גזל בידו. ונפק"מ בחזרת רבית לדעת המחנ"א יורדין לנכסיו, ולדעת הריטב"א אין יורדין לנכסיו משום שזה רק בגדר כפייה על המצוות. ועיין **במגילת אסתר** שפירש בדעת **הרמב"ם** (ספר המצוות) שרבית זה מדין גזל, והשבת הרבית משום והשיב את הגזילה. ואילו הרמב"ן שם כתב שאינו גזל רגיל, אלא חידוש התורה משום וְחֵי אַחִיד עִמָּךְ (ויקרא כה לו).

המחנ"א (סימן א' ב') מוכיח **מהגמ'** (ב"ק קיב.) שלדעת רמי בר חמא מה שאין היורשים חייבים להחזיר רבית קצוצה שנטל אביהם, הוא משום שינוי רשות דרשות יורש כרשות לוקח, ומשמע שמעות אלו נדון כגזל. ועיי"ש ב**תוס'** (ד"ה אע"פ) דאע"ג דמדעת נתנום לו, איתנהו גביה בתורת גזילה דהוי כנתניה בטעות דלא נתן לשם מתנה אלא בתורת רבית ומקרי גזילה בעיניה. וגם רבא (בב"ק שם) שחולק ולומד מהפסוק (ויקרא כה לו) וְחֵי אַחִיד עִמָּךְ, דלדידיה אזהר רחמנא לבריה לא אזהר רחמנא. פירש המחנ"א שרבא לא חולק ביסוד על רמי בר חמא, רק שסובר שזה גזילה"כ שהבנים זכו בממון. אכן הברכ"ש והגרש"ש פירשו שרבא מוכח דהוי ממון גמור של המלוה, דאי הוי גזל איך שייך פטור אצל היורשים, ואיך קנו הממון ומה מועיל דלבריה לא אזהר רחמנא.

פנינים

חומר איסור רבית

כמה לאוין: מבואר **במשנה** (ב"מ דף עה:) שיש בהלואה ברבית כמה לאוין משום לא תתן, ומשום אל תקח מאתו, ומשום לא תהיה לו כנושה, ומשום לא תשימון עליו נשך, ומשום ולפני עור לא תתן מכשול ויראת מאלהיך אני ה', ומשום לא תשיך לאחיק, ולאחיק לא תשיך. ויש איסור לכל המתעסקים, אף לעדים הסופר והסרסור באיסורי רבית מן התורה ואבק רבית מדבריהם.

נכסיו מתמוטטין: חז"ל החמירו מאד בחומר איסור רבית, כמבואר **בגמ'** (בבלי ב"מ דף עא) **וירושלמי** (ב"מ פ"ה ה"ח) **ותר"כ** (בהר פרשה ה' ה"ג) ונפסק ב**שו"ע** (יו"ד ריש סימן קס) המלוה ברבית הרי הוא כאילו כופר ביציאת מצרים ובאלקי ישראל, ועושה את התורה פלסטר, ואת משה רבינו בדאי רח"ל. ונכסיו מתמוטטין ואינם עולים עוד.

ובמדרש (שמות רבה לא ג) כאילו עבר על כל העבירות שבתורה. ו**בגמ'** (ב"מ עה) העובר על זה יותר ממה שמרויח מפסידו. ו**בתוספתא** (ב"מ סוף פ"ו) מלוי ברבית מתמוטטין מן העולם. ו**בתורת כהנים** (ויקרא כה לח) הפורק ממנו עול רבית, פורק ממנו עול שמים. ו**במדרש** (רבה שמות לא ג) כל מי שנוטל רבית, כאילו עשה כל הרעות והעבירות שבעולם. ו**בגמ'** (מכות דף כ"ד) דוד המלך העמיד את התורה על "א מצוות עיקריות, וכלל בהן איסור רבית.

אין רפואה לכח הנחש: דברים מאלפים כתב **המהר"ל מפראג** (הגדה של פסח למהר"ל עמוד רח) מדוע כתוב יציאת מצרים יחד עם איסור רבית, כי הנוטל רבית אינו מאמין בהשגחת השי"ת, ומבטל חיותו ופרכסתו של אדם, לכן כתוב בו לשון נשיכה שנוטל חיותו ונושך, כנחש שנושך החיות. נכסיו מתמוטטין ואין חוזרין לעלות, כי דבק בכח הנחש שהביא מיתה לעולם, ואין רפואה לכח הנחש. ❖

מחילה: נשאלת השאלה, כיון שרבית הוא איסור לחבירו, מדוע אין מועיל בו מחילה כמו שיכול למחול על איסור גזל, ומדוע לא יוכל להתנות בתנאי ע"מ שאין בו איסור רבית כמו שמצינו לר' יהודה שיכול להתנות על שכ"ו דדבר שבממון תנאו קיים, וכן מצינו באונאה שיכול להתנות על מנת שאין בו אונאה, בפרט באופן שהלוה מבקש למלוה שיתן לו הלואה ברבית, ואין זה עושק כי באמת זה משתלם ללוה. ומתוך **הגר"ש שקאפ** (שערי יושר שער ה' פרק כ"ה) שירדה תורה לסוף דעתו של אדם ובאמת אינו מוחל. ביאור הדברים (מ.א.) שהמחילה הוא מחמת שיהיו המעות, ואינו מוחל בסתם לתת כסף לחבירו, וזה גופא אסרה תורה שבעצם יש כאן עוול לחבירו, וגם כשמחול נשאר העוול כי משלם אגר נטר, כמו שברור שאין מועיל מחילה לאיסור רציחה למרות שזה איסור לחבירו. ולא דומה לגזל שאם מוחל אינו גזל. וכן באונאה כ' **רבינו חננאל** (ב"מ דף נא.) שדייק **מהגמ'** (שם), וכן משמע ב**רש"י** (ב"מ דף נא: ד"ה מפרש) שאף כשיודע שמתאנה ומסכים נחשב אונאה, דעושק זה אסרה תורה.

דעת הגאונים: מבואר בגמ' דשאני אונאה משום דלא ידע למחול, אבל רבית מדעתו ומוחל ובהכי אסרה תורה. וזה ברור שאין מועיל מחילה קודם ההלואה שהרי בהכי אסרה תורה. ונחלקו הגאונים והרמב"ם אם מועיל מחילה על הרבית אחרי ההלואה. דעת **הגאונים** שאין מועיל מחילה בריבית, ומוכיחים שהרי כל רבית הוי מחילה ואסרה תורה, והוא הדין אחרי ההלואה הוא בכלל איסור זה. אולם דעת **הרמב"ם** דמועיל מחילה. ופירשו **הרא"ש** (על הגמ' בדף סא.) **והמגיד משנה**, שהבין הרמב"ם שכל מה שאמרה הגמ' שלא מועיל מחילה זה רק בשעת ההלואה אבל אחרי ההלואה הרי זה ככל חוב כסף שמועיל בו מחילה. ומבאר **הברכ"ש** (ב"מ סימן מת, ובהרחבה בחידושי ר' ברוך בער ב"מ עמוד רנח) דבאמת איסור רבית הוא דין ממון גמור, אלא דגילתה התורה שאין מועיל מחילה כיון שאין המחילה בלב שלם, דמוחל רק משום המתנת המעות, אבל אחר שכבר גבה את הרבית מועיל מחילה שלא יצטרך להחזיר, כיון שהוי חוב ממון רגיל לחבירו שודאי מועיל בו מחילה.

איסור של הלוח

לכאורה מכך שיש איסור לאו ללוח, מוכח דהוי איסור בעלמא ולא דין ממון שהרי לא שייך איסור גזל ומזיק לעצמו. כלשון רש"י (סא. ד"ה ואפילו) דהא אזהרת לוח לאו משום דמחסר הוא. אמנם הרמב"ן (עה"ת) כתב דהוא חיזוק ללאו של המלוה. וכן משמע בתוס' (דף ע. ד"ה מעות) שהקשו מדוע מעות של יתומים מותר להלוותן בריבית, הרי עדיין יש איסור ללוח. ותירצו בתירוק השני שהלוח אינו מתחייב משום לא תשיך, רק כשגם המלוה מוזהר. מוכח שאיסור הלוח יסודו באיסור של המלוה.

ועיין ברמב"ן (דף סב. ד"ה לא) שריבית אינו לאו הניתק לעשה, כי איסור הלוח והמלוה שוים, וכמו שהלוח אינו יכול לתקן, גם המלוה אינו יכול, ולכן זה רק מצוה בעלמא להחזיר.

והנה הרמב"ם כתב את דיני רבית בהלכות מלוה ולוה שזה דיני ממונות, והטור כתב הלכות רבית ביו"ד שזה איסור והיתר, וכ' הגר"י אברמסקי זצ"ל שנחלקו אם רבית הוי גזל או לא. ויש שחלקו על כך, שייסוד איסורו מחמת גזל, שאסרה תורה לחסר ממון חבירו אפילו מדעת גמור, שאין מוחל בלב שלם ושפיר שייך גם לדיני ממונות וגם לדיני איסור והיתר (ו.א.ו). ❖

מנהג ישראל תורה

מכשולות באיסורי רבית

מחברי זמננו: כתבו הגר"פ וינד שליט"א (ברית פנחס הקדמה), והגר"ש שינלזון שליט"א (שערי הלכה בהקדמה), בעולם הפיננסי של היום מצוי מכשולות של רבית על כל צעד ושעל, וללא הוראות ברורות של רבנים מוסמכים לא ימלט שיכשל באיסורים גמורים. והפתרון לזה לברר היטב כל דיני רבית. והוסיפו שיש כמה סיבות מדוע מצוי מכשולות כיום באיסורי רבית כדלהלן.

א. מסובך: מפני שהלכות רבית סבוכות ביותר בהקפם ובעומק הסברא, ולכן יש חוסר ידיעה כללית בהלכות רבית. בפרט שכל שינוי קטן כגון קבלת אחריות או שליחות, יכול להפוך את המעשה מהיתר גמור לאיסור דאורייתא, או להיפך, והלכותיו כהררים התלויין בשערה.

ב. נפוץ: האופנים שיש בהם חשש איסור רבית נפוצים ביותר כיום, מי שמתעסק במסחר, נתקל בהם עשרות או מאות פעמים ביום. ואפילו אדם רגיל שאינו עוסק במסחר ובהלוואות, נתקל בהם על כל צעד ושעל, מינוס בחשבון העו"ש שבנק שיש בזה חשש גדול, רבית על יתרת זכות בחשבון העו"ש, הלוואת אשראי בראג, עניני משכורת בהצמדה, עניני משכנתא לקניית דירה.

ג. פורקי עול: אנו נמצאים כיום בחברת אנשים שהם פורקי עול תורה ומצוות, שלפי חוקיהם וסברתם נטילת רבית או הצמדה למדד יוקר המחיה הוא דבר המוסרי ביותר, ואין בזה עוול כלל, ועל ידי זה מתרגלים להקל באיסורי רבית החמורים.

ד. לא שם לב: גם לאחר לימוד וידיעת ההלכות יש חוסר שימת לב שבמעשה שהוא עושה יש חשש איסור רבית, כגון קניית מוצר בתשלום ולהוסיף על המחיר, להצמיד את המחיר למדד יוקר המחיה או לשער היציג של הדולר, עריכת היתר עיסקא ללא ידיעה והבנה מה הוא עושה, פדיון צק' מאוחר בתשלום גבוה.

ה. נדונים חדשים: היות ויש הרבה נדונים מחודשים שמציאות הזמן יוצרת את השאלות הללו. כגון אפיקי השקעות, קרנות פנסיה, קופות גמל, השקעות בחו"ל בערך מטבע זר, ועדיין לא דשו בזה בשולחן מלכים, ולא נתברר היטב ההוראה בהם.

ו. העולם משתנה: אף תלמידי חכמים שכבר למדו הלכות רבית, אינם מודעים לכל החששות, מפני חוסר הבקיאיות בדרכי המסחר המשתנה, בכל עת ובכל שעה.

ז. כמצחק בעיני שומעיו: כבר לפני 300 שנה, כתב רבי שמואל אבוהב (שו"ת דברי שמואל בהקדמה) בדור הזה בעוונותינו הרבים השליכו מצוה הזאת אחרי גוים, עד אשר כמעט נשתכח מהמון עם חומרתה, יען רוב משא ומתנם שטוף באיסור רבית או אבק רבית, ויהי כמצחק בעיני שומעיו, באין מבין עומק איסורו, ולא ישמע לקול מלחשים ומגידים דברי אלקים חיים, אלקא מאריך אפיה וגבה דיליה, כי לבסוף יתקים בעובר על איסורי רבית עשה עשה ולא במשפט בחצי ימיו יעזבונו (ירמיהו יז יא). ❖

הערות מבני החבורה

שאלה: דירה ל'חתן העילוי'

מעשה שהיה: ב'חתן עילוי' שהשווער התחייב עבורו, בסגירת השידוך בשטר 'זכרון דברים' ובקנין אגב סודר, סכום של 600,000 ₪ לצורך רכישת הדירה. דא עקא כשהיה צריך לשלם הוא נקלע לקשיים כספיים, לכן שילם בעת רכישת הדירה מקדמה של 200,000 ₪ במזומן, וסיכם עם בני הזוג שיוציאו הלוואת משכנתא מהבנק על שם בער סך 400,000 ₪, והוא ימלא כל חודש לבני הזוג עלות תשלומי המשכנתא, קרן + רבית. מחוסר ידיעה לא כתבו היתר עיסקא בין השווער לחתן, כעת השאלה האם עובר על איסור רבית, ומה תהא תשובתם מכאן ואילך (ר.ח.נ.).

צדדי השאלה: זה ברור בש"ך (סי' עה ס"ק פג), שהתחייבויות שקיבלו על עצמם המחוטנים הם כלפי בני הזוג, הבעל והאישה, ולא התחייבויות הדדיות ביניהם. ולכאורה כיון שיש חוב לשווער בסכום קטן, ומשלם סכום גדול עם רבית והצמדה, ואין לו היתר עיסקא מול המלוה, שהרי הבנק אינו יודע שלוה עובר חבירו, ורק החתן יש לו היתר עיסקא מול הבנק. וזה כמו הלוואה וזקיפה במלוה, ובמה שהחתן קיבל הכסף זה כמו שהשווער קיבלו מדין עבד כנעני (מ.ש.). או דלמא כיון שהתחייב לו דירה כך הצורה של רכישת דירה שאין סכף ולוקחים משכנתא ומשלמים בתשלומים חודשיים, ודומה למה שכתוב בשו"ע (יו"ד קעז סעיף ו) בנדונות חתנים שהתחייב אם יתן לשנה כך, ואם לשנתיים יתן יותר, מותר ואינו רבית דחשיב כאילו התחייב בשני צדדים.

תשובה: מחלוקת הפוסקים

האוסרים: דעת הגר"י בלוי זצ"ל (פתי חושן פרק ט' הערה לא, ברית יהודה פ"ו הע' לב), והגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני רבית סוף פרק ט"ו), והגר"מ גרוס שליט"א (א.א.ו), והגר"מ סטרנבוך שליט"א (משפטי רבית עמוד שפ), והגר"ד שמאי קחת הכהן גרוס שליט"א (עלים לתרופה שמות תשס"ו), והגר"ש גלבר שליט"א (נתיבות שלום עמוד תרטו), והגר"י אפרים זאב מוזס שליט"א (משפטי רבית עמוד שפ), וכן שמעתי מהגר"נ קופשיץ שליט"א, ומהגר"ר שבח רוזנבלט שליט"א, ומהגר"א שפיגלר שליט"א, ומהגר"ל מרמרוש שליט"א שיש בזה איסור רבית. והסביר הגר"ש גלבר (ל.א.), שאין לומר 'אומדנא דמוכח' שאם לא יהא לו חייב רק משכנתא, שאדרבה החתן מעדיף מזומן כדי שלא יהא תלוי בשווער לאורך ימים ושנים. ורק אם השווער עני מותר בלי היתר עיסקא שברור שלא התכוון לתת מזומן.

הפתרונות: (מהרבנים הנ"ל). 1. לעשות מלכתחילה היתר עיסקא בין החתן לשווער, ואם לא עשו מראש יעשו עכשיו, במעמד הלוואה חדש. [אכן הגר"י בלוי מעלה צד שלא מועיל היתר עיסקא שכן ההורים לא עשו כאן עיסקא, ורק שילמו בו את החוב. עיצה לזה שיחול היתר עיסקא, שמעתי מהגר"ש רוזנבלט, שהחתן בתורת שליח של הבנק לעשות עיסקא יקנה חלק בדירה של השווער עבור הבנק, ובפרעון יחזור ויקנה את הדירה לשווער. בצירוף התנאים המבוארים בסיומן קעז, שיהא זמן קיום למקח, מכירה ולא החזרה, על מנת ולא ביטול מקח, ויעשו כן בקנין סודר]. 2. לסכם בפירוש בזכרון דברים שהחייב הוא תשלום משכנתא ולא במזומן, וממילא כל החוב למלכתחילה הוא לשלם את תשלום ההוצאות החודשיות שיש לזוג הצעיר ודומה לנדונות חתנים. 3. שהחתן ימחול על ההתחייבות הראשונה, והשווער יכתוב התחייבות חדשה.

המקילים בדיעבד: דעת הגר"פ וינד שליט"א (רבית הלכה למעשה ברית פנחס עמוד רטז), וכן שמעתי מהגר"י פרידמן שליט"א, וכן העלה צד הגר"י בלוי (שם) בדרך אפשר, שאף שלכתחילה צריך לעשות היתר עיסקא בין החתן לשווער, אך בדיעבד מספיק היתר עיסקא של החתן מול הבנק, שהרי זה כאילו עשה החתן בפירוש היתר עיסקא עם השווער (ר.ל.). וביסוד דבריהם על דברי הס"ז (סימן ק"ע ס"ק ג') שדוקא כאשר מוציא ההלוואה לעצמו ואח"כ מלווה לחבירו אסור בלא היתר עיסקא, אך אם לקחו לכתחילה עבור חבירו הוי שלוחו, ואין צריך היתר עיסקא, שזה כאילו עשה המשלח היתר עיסקא עם השליח [והחולקים סוברים שאין לסמוך על הס"ז כי העצמי לבונה (שם) חולק על הס"ז, ועוד שהט"ז דיבר בעיסקא ממש של שני שותפים אז שייך לומר שעושה העיסקא על דעת השותפות, אבל השווער אין לו עיסקא ואינו שותף לחתן]. עוד טען אחד מרבני ההוראה שליט"א שכיון שההורים משלמים בהו"ק ובשעת ההלוואה הם מתעסקים מול הבנק, והשם של הלבן הוא רק לצורך רשמי, לכן זה נחשב שההיתר עיסקא חל כלפי ההורים.

המתירים: שמעתי מהגר"י טשנר שליט"א, וכן שמעתי בשם הגר"מ משה שאול קליין שליט"א (א.ט.ט.), שמתור לכתחילה ואין צריך היתר עיסקא, שזה אומדנא דמוכח שהחתן קונה דירה לעצמו, ואינו מלוה לשווער, וההתחייבות לדאוג שיהא לזוג 600,000 יתקיים בתשלומים החודשיים, אך לא בתורת פרעון חוב, ודומה לנדונות חתנים שהתיר הרמ"א אם ההתחייבות היה קודם הנישואין, וגם כאן האומדנא דמוכח קיים קודם הנישואין שאם לא יהא לו יתן רק משכנתא. ויש שהוסיפו עוד סברא, שאילו לא יהא לשווער כסף, אף שמדינא יכול לתבוע, אבל למעשה החתן לא יזימן אותו לדין תורה, נמצא שנתון רק כמה שיכול, ואינו בגדר פרעון חובו. ודעת הגר"מ גרוס שליט"א (א.א.ו), וכן שמעתי מהגר"ד אשר פרימן שליט"א, שבדיעבד אפשר לסמוך על סברות אלו, אך לכתחילה יעשו היתר עיסקא. (וע"ע פרטים נוספים בספרים המוזכרים; וכן בספרים תורת רבית פ"ה סעיף יט ופ"ז סעי' י"ד; דעת רבית על שו"ע סי' קע סט"ו; רבית כהלכתה 3 סיבות להתיר). ❖